

доцільно буде виправити таку прогалину в рішенні шляхом ухвалення додаткового рішення.

Надання можливості суду усувати допущені ним прорахунки за власною ініціативою викликано прагненням оперативної ліквідації різних неправильностей в процесуальній діяльності або зовнішні недоліки в рішеннях. При цьому, якщо для подання заяви достатньо, щоб помилка існувала лише імовірно (особа повинна вказати, в чому полягає, на її думку, неправильність рішення і необов'язково, щоб така вказівка відповідало дійсності), то для порушення судом за власною ініціативою дій по виправленню помилок останні повинні реально існувати. Інакше суду нічого буде усувати. Дане положення визначає особливу результативність цього засобу боротьби з допущеними неправильностями [4, с.41].

Розкривши переваги та доцільність виправлення недоліків рішення судом, який його ухвалив, слід вказати на відсутність єдиної думки з цього приводу. Так, Л. А. Терехова зазначає, що хоча процесуальне законодавство і передбачає як виняток можливість перегляду рішення тим судом, який його ухвалив, реальна необхідність в первинному перегляді існує лише в наказовому провадженні. Всі інші види первинного перегляду повинні бути ліквідовані [8, с. 7].

Отже, дискреційні повноваження суду першої інстанції у разі усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив, повинні, по-перше, бути передбачені законом; по-друге, використовуються для усунення очевидних помилок при відсутності провини суду в їх вчиненні; по-третє, помилки виправляються тим же судом,

який їх допустив; по-четверте, здійснюються після ухвалення рішення, але до розгляду справи вищестоящим судом і мають пріоритет перед таким розглядом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Цивільний процесуальний кодекс України* від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

2. *Про судові рішення у цивільній справі*: постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 18.12.2009 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 1.

3. *Андронов І. В.* Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Андронов Ігор Володимирович. Одеська національна юридична академія. – О., 2007. – 193 с.

4. *Зайцев І. М.* Устранение судебных ошибок в гражданском процессе / И. М. Зайцев. – Саратов, 1985. – 136 с.

5. *Зайцев І. М.* Самоконтроль суда первой инстанции в гражданском процессе / И. М. Зайцев // Российская юстиция. – 1998 – № 12. – С. 18 – 20.

6. *Кравчук В. М., Угриновська О. І.* Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. – К.: Істина, 2006. – 944 с.

7. *Луспенік Д. Д.* Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України) / Д. Д. Луспенік. – Х.: Харків юридичний, 2005. – 640 с.

8. *Терехова Л. А.* Право на исправление судебной ошибки как компонент судебной защиты: автореф. дисс. на соискание науч. степени док. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Л. А. Терехова. – Екатеринбург, 2008. – 46 с.

We consider the power of the court to correct clerical or arithmetical mistakes and making additional decisions analyzed actual doctrinal position on the legal nature of the correction of judicial errors, emphasis on the role of the discretionary powers of the courts in the event of deficiencies by the court, which approved it.

В статье рассматриваются полномочия суда по исправлению описки или арифметической ошибки и принятию дополнительного решения. Анализируются актуальные доктринальные положения о правовой природе исправления таких судебных ошибок, акцентируется внимание на роли дискреционных полномочий суда в случае устранения недостатков решения судом, который его принял.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Солом'яна Т. С.,

молодший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті розглядається питання щодо визначення та характеристики принципів цивільно-правової відповідальності. Встановлено загальні та спеціальні принципи цивільно-правової відповідальності, визначено специфічні ознаки інституту цивільно-правової відповідальності. Окрема увага у статті приділена співвідношенню цивільно-правової відповідальності із санкцією.

Ключові слова: юридична відповідальність, цивільно-правова відповідальність, заходи державного примусу, санкція, специфічні ознаки цивільно-правової відповідальності.

Перехід України до ринкових відносин, у свою чергу, посприяв необхідності кардинального перегляду багатьох інститутів цивільного права, зокрема й інституту цивільно-правової відповідальності. Регулювання цивільно-правових відносин вирішує питання організації відносин між

суб'єктами цивільного права тільки у разі, якщо реалізація цивільних прав і обов'язків з боку всіх учасників цивільних правовідносин є ідеальною. Вступаючи у цивільно-правові відносини, сторони повинні не тільки виконувати свої обов'язки, а й мати нагоду захищати свої права.

Цінність цивільного права полягає в тому, що у своїх нормах воно містить багато засобів впливу на поведінку громадян та організацій через їх інтереси і за допомогою цих інтересів. Одним із таких засобів впливу на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема, цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, внаслідок чого на неї поширюються загальні положення про юридичну відповідальність, але, водночас, вона має й такі особливості, що змушують розглядати її як самостійну правову категорію. З огляду на це актуальним є здійснення комплексного аналізу норм національного законодавства щодо цивільно-правової відповідальності з метою підвищення їх ефективності, визначення поняття «цивільно-правової відповідальності», виявлення загальних засад інституту цивільно-правової відповідальності, специфічних ознак та особливостей, що є метою даної статті.

Дослідженню цивільно-правової відповідальності завжди відводилося належне місце у науковій доктрині. У свою чергу, теоретичні та практичні аспекти цивільно-правової відповідальності в цій галузі завжди привертала увагу як українських, так і російських учених-правознавців, а також неодноразово були предметом їх досліджень. Зокрема, цим питанням приділяли увагу такі автори, як: В. В. Луць, О. В. Дзера, О. С. Юффе, С. Н. Братусь, І. С. Канзафарова, Г. І. Коваленко, С. В. Курильов, С. С. Алексєєв, М. К. Галантич, В. А. Тархов, Ю. С. Кобзева та інші.

Під загальним поняттям «відповідальності» розуміють загальносоціологічну категорію, яка виражає ставлення особи до вимог суспільної необхідності, соціальних завдань та обов'язків, а також норм і цінностей [1].

Отже, відповідальність є не лише усвідомленням смислу й значення діяльності, а й усвідомленням наслідків та вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи осіб. Основна функція відповідальності – це відновлення порушеного суб'єктивного права або компенсація за завдану правопорушенням шкоду (збитки) [2].

В юридичній літературі цивільно-правова відповідальність розглядається як один із засобів впливу на учасників цивільних правовідносин, який визначається межами дозволеної та необхідної їх поведінки. У свою чергу, основною сферою примусового впливу на поведінку учасників цивільних відносин, безсумнівно, є інститут цивільно-правової відповідальності.

Для вдосконалення норм цивільно-правової відповідальності потрібний, насамперед, комплексний теоретичний аналіз самого поняття «цивільно-правової відповідальності», його сутності та особливого характеру мети, а також співвідношення цієї відповідальності, зокрема із санкцією. Більшість норм цивільно-правової відповідальності спрямована на позитивне регулювання особистих немайнових та майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників.

В юридичній літературі цивільно-правова відповідальність трактується як самостійний вид юридичної відповідальності, для якого характерні всі загальні ознаки юридичної відповідальності. Крім загальних

ознак юридичної відповідальності, вона має специфічні ознаки, властиві лише їй. Це саме стосується й примусу [3].

Для того, щоб краще зрозуміти характеристику поняття «цивільно-правової відповідальності», необхідно розглянути не лише її сутність, а й особливий характер мети з притаманними їй специфічними ознаками. Насамперед, сутність цивільно-правової відповідальності полягає в тому, що вона є застосуванням до правопорушника передбачених санкцією правових норм – заходів державного примусу [4].

Цивільно-правова відповідальність завжди забезпечується державним примусом, навіть у тих випадках, коли правопорушник добровільно виконує покладені на нього додаткові обтяження.

З огляду на це, до державного примусу належать такі заходи:

- несприятливі наслідки неналежної поведінки правопорушника, що настають для її суб'єкта, а саме, наслідки майнового характеру (прикладом можуть бути майнові втрати, зокрема, відшкодування збитків за рахунок порушника, стягнення з нього неустойки тощо);

- суспільний осуд правопорушника, який висловлює йому докір за порушення норм, встановлених державою, а також надає можливість відмежувати відповідальність від інших випадків настання несприятливих наслідків. Таким чином, суспільний осуд протиправної поведінки правопорушника виражається у констатації факту вчинення правопорушення;

- державний примус, в основі якого закладено державно-владний вплив відповідних державних органів та службових осіб на поведінку громадян. У цивільному законодавстві передбачається можливість добровільного виконання обов'язків, зокрема, відшкодування заподіяної шкоди [5].

Водночас не будь-яка реалізація санкції, не будь-який державний примус підпадають під поняття «цивільно-правової відповідальності». Як і всі види юридичної відповідальності, цивільно-правова відповідальність має особливий характер мети з притаманними їй специфічними ознаками.

До першої ознаки належить майновий характер відповідальності, тобто це означає, що правопорушник має відшкодувати майнову шкоду або завдану моральну шкоду. Майновий характер відповідальності обумовлений, насамперед, предметом цивільного права, оскільки нормами останнього регулюються відносини, більшість з яких є майновими. До речі, слід зазначити, що в деяких випадках цивільно-правова відповідальність може носити також немайновий характер. Але, як правило, ознака відповідальності немайнового характеру не є відокремленою, а виступає у поєднанні з ознакою майнового характеру.

Друга ознака носить компенсаційний характер, що означає еквівалентність відповідальності правопорушника, завданій потерпілій особі шкоді чи збиткам. Принцип еквівалентності розмірів відповідальності та шкоди обумовлюється компенсаційним характером цивільно-правової відповідальності. Принаймні, правопорушнику потрібно поновити майнове становище потерпілої особи, яке існувало до вчинення правопорушення. А в разі неможли-

вості відновлення такого становища, правопорушник має сплатити потерпілій особі збитки в повному обсязі.

Третя специфічна ознака цивільно-правової відповідальності побудована на засадах юридичної рівності сторін. Такий характер відповідальності обумовлений рівноправним становищем осіб цивільних правовідносин, а також взаємністю їх прав та обов'язків.

Четверта ознака передбачає можливість добровільної реалізації самим порушником, без втручання судових чи інших державних органів, лише в силу однієї можливості застосування державного примусу відшкодувати заподіяну шкоду або збитки. У цьому випадку особливістю цивільно-правової відповідальності є ініціативний характер її застосування [6].

Отже, цивільно-правова відповідальність – це невідгідні наслідки майнового характеру, що покладаються на особу, яка вчинила цивільне правопорушення, не виконала чи неналежно виконала зобов'язання або посягнула на абсолютні майнові чи особисті немайнові права чи блага інших осіб [7].

У своїх працях деякі дослідники відносять цивільно-правову відповідальність до охоронних правовідносин, що виникають із порушення обов'язку (встановленого законом або договором) та виражаються у формі невідгідних для правопорушника наслідків. У свою чергу, охоронні правовідносини виникають на основі юридичних заборон та є результатом вчинення суб'єктами правопорушень. Таким чином, ці правовідносини забезпечують захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів потерпілих, а також покладання цивільно-правової відповідальності на правопорушників [8].

Інші ж вчені визначають цивільно-правову відповідальність як санкцію за порушення цивільних законів, яка забезпечується не лише переконанням або державним примусом, а й її можливістю. В основі санкції лежить громадський осуд неналежної поведінки правопорушника, а також стимулювання його до конкретної діяльності в інтересах суспільства за відсутності підстав для осуду поведінки відповідної особи, що виражається у формі поновлення порушених відносин та встановлення негативних наслідків для правопорушника з метою забезпечення умов нормального розвитку відносин [9].

Згідно з теорією права будь-яка санкція, передбачена в нормах права, спирається на примусову силу держави. Отже, критерієм відмежування цивільно-правової відповідальності від інших правових явищ є застосування або незастосування саме державного примусу. З огляду на це можна зробити висновок, що санкція є заходом відповідальності, тобто ці поняття тотожні [10]. Безперечно, щоб зрозуміти наскільки ці питання тотожні, слід розглянути співвідношення санкції та цивільно-правової відповідальності. Таким чином, санкція – це складова частина норми, що є вказівкою на можливість державного примусу, який здійснюватиметься в разі порушення диспозиції норми. Сама ж цивільно-правова відповідальність є реалізацією норми.

Як зазначає С. С. Алексєєв, цивільно-правова відповідальність є різновидом санкції за правопорушення. У свою чергу, він наголосив на необхідності розмежування заходів цивільно-правової відповідальності та заходів захисту, оскільки як ті, так і інші спираються на

примус та охоплюються поняттям санкції. Під заходами захисту він розуміє такі санкції, які діють на попередження або припинення правопорушень, однак, якщо все ж таки правопорушення сталося, то на відновлення становища, що існувало до правопорушення [11].

На думку О. С. Іоффе, слід відрізнити заходи цивільно-правової відповідальності від інших санкцій, що не є заходами відповідальності. Практичний сенс цього поділу автор вбачає в тому, що для застосування заходів відповідальності, за загальним правилом, необхідна наявність вини боржника, а інші заходи можуть застосовуватися незалежно від вини [12].

О. О. Красавчиков, зробив спробу чітко визначити зв'язок понять санкції та цивільно-правової відповідальності. В одній зі своїх робіт він поділив санкції на шість груп, однак лише в одній з груп містяться заходи цієї відповідальності, інші ж досягаються відновленням порушеного боржником колишнього становища [13].

На думку С. В. Курильова, правопорушення завжди тягне за собою відповідальність, але не завжди вказує на необхідність застосування заходів державного примусу. Обов'язок з відшкодування шкоди може бути виконаний добровільно без застосування державного примусу, але зазначений обов'язок є цивільно-правовою відповідальністю. Отже, поняття відповідальності ширше поняття державного примусу. З одного боку, автор не вказує на примус як на характерну ознаку відповідальності, що відображає її сутність, а з іншого – визначає, що примус присутній завжди, але в деяких випадках він активно створює тиск на правопорушника, спонукаючи його добровільно виконувати зобов'язання.

Проаналізувавши зазначені вище точки зору дослідників з приводу зазначеної відповідальності, можна дійти певного висновку, що в основі цивільно-правової відповідальності закладено не покарання правопорушника, а відновлення порушених цивільних прав потерпілої особи.

У розвиток викладеного, вважаємо, що цікавим та корисним напрямом подальших наукових досліджень є виявлення існуючих на сьогодні в Україні проблем у сфері цивільно-правової відповідальності та визначення шляхів їх подолання, що, в свою чергу, вимагає узагальнення правозастосовчої практики у цій сфері та вивчення досвіду європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Канзафарова І. С.* Теорія цивільно-правової відповідальності: Монографія / І. С. Канзафарова. – Одеса: Астропринт, 2006. – 264 с.
2. *Ореховский А. И.* Ответственность и ее социальная природа: методологический аспект. – Томск, 1978. – 210 с.
3. *Сучасна правова енциклопедія* / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко / За заг. ред. О. В. Зайчука: Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
4. *Савицька А. М.* Суть цивільно-правової відповідальності // *Юридична відповідальність*. – Л.: Вища школа, 1975. – С. 5–6.
5. *Матвеев Г. К.* Основания гражданско-правовой ответственности. – М.: Юрид. лит., 1970. – 311 с.
6. *Міхно О.* Деякі загальні положення про цивільно-правову відповідальність // *Підприємництво, господарство і право*. – 2009. – № 7. – С. 71–74.

7. *Цивільне право України: підручник У 2-х т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького.* – К., 2004. – Т. 1. – С. 271.

8. *Фатхуллін Ф. Н.* Проблемы теории государства и права. Курс лекций. – Казань, 1987. – С. 206.

9. *Попондопуло В. Ф.* Санкция и ответственность в гражданском праве // Вестник ЛУ. – 1981. – № 5. – С. 82–86.

10. *Рожнова В.* Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства

ва // Право України. – 2000. – № 11. – С. 108.

11. *Алексеев С. С.* О составе гражданского правонарушения / Правоведение. – 1958. – № 1. – С. 47–53.

12. *Иоффе О. С.* Ответственность по советскому гражданскому праву. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 309 с.

13. *Красавчиков О. А.* Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве // В сб. Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. – Свердловск, 1973. – С. 5–16.

We consider the question on the definition and characteristics of the principles of civil liability. General and special principles of civil liability, identified specific characteristics of the Institute's civil liability. Special attention is paid to the relationship between the concepts of civil liability to sanctions.

В статье рассматриваются вопросы определения и характеристики принципов гражданско-правовой ответственности. Установлены общие и специальные принципы гражданско-правовой ответственности, определены специфические признаки института гражданско-правовой ответственности. Отдельное внимание в статье уделено соотношению гражданско-правовой ответственности с санкцией.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ДЛЯ ВЕДЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО (ФЕРМЕРСЬКОГО) ГОСПОДАРСТВА

Лапечук П. І.,

*провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України*

Попович Т. Г.,

*науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України*

Статтю присвячено окремим питанням, що виникають при реалізації права власності на земельну ділянку, що призначена для ведення селянського (фермерського) господарства, в умовах мораторію на відчуження земель. Окремо приділено увагу питанню права довічного успадкованого володіння земельною ділянкою, оскільки часто засновники селянського (фермерського) господарства вносили до статутного фонду своїх підприємств земельні ділянки саме такої форми власності.

Ключові слова: цивільні засади земельних відносин, договір відчуження земельної ділянки, посвідчення договору, земельна ділянка, призначена для ведення селянського (фермерського) господарства, право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою, державний акт на земельну ділянку.

В Україні повсякчас виникають ситуації, коли в земельних правовідносинах право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою, що призначена для ведення селянського (фермерського) господарства, яке виникло на початку 90-х рр. ХХ ст., неправильно розуміється при подальшій реалізації такого права в сучасних умовах. Проаналізуємо такі правовідносини на уявному узагальненому прикладі, який може виникнути в кожній місцевості України [1 – 5].

Десятого березня 1994 р. між Енською сільською радою народних депутатів та фізичною особою було укладено договір про придбання у приватну власність земельної ділянки загальною площею 50 га, у тому числі 36,5 га ріллі та 13,5 га пасовища, яка знаходиться у с. Енськ і в 1992 р. була виділена в довічне усадковане володіння для ведення фермерського господарства фізичній особі згідно з Рішенням виконкому районної Ради народних депутатів від 1992 р. Вартість вказаної земельної ділянки становила 76000000 крб., що було встановлено актом визначення нормативної ціни зе-

мельної ділянки. Одинадцятого березня 1994 р. договір у встановленому законом порядку був посвідчений державним нотаріусом Районної державної нотаріальної контори та зареєстрований у реєстрі. За цей час фізична особа здійснила встановлення меж в натурі земельної ділянки загальною площею 50 га, у тому числі 36,5 га ріллі та 13,5 га пасовища. Після цього фізична особа вирішила розділити весь масив землі на окремі земельні ділянки, що й зробила у встановленому законом порядку.

У 2011 р. було створено земельну ділянку розміром 0,8605 га, що встановлено державним актом на право власності на земельну ділянку для ведення селянського (фермерського) господарства. Фізична особа виявила бажання відчужити земельну ділянку, що призначена для ведення селянського (фермерського) господарства, та звернулася до державного нотаріуса районної державної нотаріальної контори. Державний нотаріус відмовив у вчиненні нотаріальних дій фізичній особі, про що було складено відповідну постанову, обґрунтову-